

AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBI ILMIY JURNALI

Vol. 4 Special Issue | pp. 65-70 | ISSN: 2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

KORXONALARIDA BOSHQARUV HISOBINING AXBOROT BAZASINI TAKOMILLASHTIRISH

Ibragimova Zarema Zokirovna,

Fargʻona politexnika instituti, tayanch doktoranti,

e-mail: z.z.ibragimova@ferpi.uz

Annotatsiya. Ushbu maqola doirasida korxonalarida boshqaruv hisobining axborot bazasini takomillashtirish masalalari muhokama etilib, uning nazari jihatlariga eʻtibor qaratiladi. Shuningdek, soha olimlarning boshqaruv hisobi toʻgʻrisidagi fikrlari oʻrganilib umumiy muallif xulosalari shakllantirildi hamda axborot bazasini takomillashtirish muammolarini tasniflash masalalariga asosiy urgʻu qaratildi. Nazariy, uslubiy va tashkiliy masalalarning murakkab tabiati nuqtai nazaridan boshqaruv tahlili axborot bazalarini takomillashtirish masalasi muhokama etildi.

Kalit soʻzlar: boshqaruv hisobi, moliyaviy nazorat, bozor munosabatlari, kompaniyalar faoliyati, axborot bazasi, buxgalteriya maʼlumotlari, buxgalteriya hisobi, boshqaruv maʼlumotlari.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ БАЗЫ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА НА ПРЕДПРИЯТИЯХ

Аннотация. В рамках данной статьи рассмотрены вопросы совершенствования информационной базы управленческого учета на предприятиях, уделено внимание ее теоретическим аспектам. Также были изучены мнения ученых отрасли об управленческом учете, сформулированы общие авторские выводы и сделан основной акцент на вопросах классификации проблем совершенствования информационной базы. Обсужден вопрос совершенствования информационных баз управленческого анализа с позиций комплексного характера теоретических, методических и организационных вопросов.

Ключевые слова: управленческий учет, финансовый контроль, рыночные отношения, деятельность компаний, информационная база, бухгалтерская информация, бухгалтерский учет, управленческая информация.

IMPROVING THE INFORMATION BASE OF MANAGEMENT ACCOUNTING AT ENTERPRISES

Abstract. Within the framework of this article, the issues of improving the information base of management accounting at enterprises are considered, attention is paid to its theoretical aspects. The opinions of industry scientists on management accounting were also studied, general author's conclusions were formulated and the main

emphasis was placed on the classification of problems of improving the information base. The issue of improving the information bases of management analysis from the standpoint of the complex nature of theoretical, methodological and organizational issues is discussed.

Keywords: management accounting, financial control, market relations, company activities, information base, accounting information, accounting, management information.

Kirish qismi.

Buxgalteriya hisobi, axborot ta'minoti, tahlil qilish, nazorat qilish va muvofiqlashtirish chorrahasida bo'lib, bunda xo'jalik yurituvchi subyektlarni boshqarishda alohida o'rin tutadi: u rahbariyatni boshqarish va axborot bilan ta'minlash funksiyalarini bog'laydi, ularni birlashtiradi, umumlashtiradi va muvofiqlashtiradi, eng asosiysi uning yuqori sifat jihatidan yangi bosqichga o'tishini ta'minlaydi.

Boshqaruv hisobining paydo bo'lishi zarurati zamonaviy korxonalar umuman jamoaviy va uning alohida tarkibiy bo'linmalari faoliyatini baholash va tahlil qilish uchun moslashuvchan tizimlarga muhtojligi bilan izohlanadi [7].

Boshqaruv hisobi nafaqat amalga oshirilgan ma'lumotlarga ishora qiladi, balki istiqbolli ma'lumotlarga ham muhtoj. Bundan tashqari, buxgalteriya hisoboti qat'iy belgilangan muddatda tayyorlanadi va biznes sharoitlari voqealarni tezkor baholashni talab qiladi. Va agar moliyaviy buxgalteriya tizimida umumiy qabul qilingan prinsiplar va qoidalar qo'llanilsa, boshqaruv hisobi qoidalari korxonaning o'zi tomonidan belgilanadi.

Umuman olganda, jahon bozoridagi murakkab vaziyat va qarama qarshiliklar barcha korxonaning oldida turgan vazifalarni belgilashga yangicha qarashlarni shakllantirish ga sabab bo'ladi, xususan milliy xo'jalik yurituvchi subyektlar uchun ham. Taktik va strategik rivojlanishning eng muhim masalalarini hal qilish, boshqariladigan obyektlar natijadorligi iqtisodiy faoliyati to'g'risidagi ma'lumotlarni hisobga olish, rejalashtirish, monitoring qilish va tahlil qilish, hisob-kitoblarni asoslash va shu asosda tezlik bilan qaror qabul qilishga qodir bo'lgan moslashuvchan boshqaruv tizimi yaratilgan taqdirda ta'minlanishi mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili.

Yuqoridagilarga asoslangan holda boshqaruv hisobi ilmiy tadqiqotlar va ishlanmalar uchun keng ko'lamli masalalardan biridir va shu munosabat bilan mahalliy olimlar, amaliy iqtisodchilar va xorijiy olimlar uchun katta qiziqish uyg'otadi.

Mahalliy olimlar orasida A.X. Pardayev, Z.A. Pardayeva, A.Sh. Kuliboyev, A.K. Ibragimov, Z.N. Qurbonov, X.N. Iskanov, A.A. Karimov, J.E. Kurbanbayev, S.A. Jumanazarov, K. Misirov, F.A. Astanova, U. Kostaev, B.A. Xasanovlar boshqaruv hisobining uslubiy asoslari va tashkiliy-uslubiy ta'minotini o'rganishga katta hissa qo'shdilar.

Shuningdek rus olimlari L.I. Malyavkina, M.A. Fominoy, V.P. Astaxova, V.G. Getmana, A.S. Bakayeva, A.P. Barxatova, N.P. Barishnikova, P.S. Bezrukix, Yu.A. Babayeva, N.L. Veshunovoy, V.I. Petrovoy, V.V. Karpova, I.A. Maslovoy, Ya.V. Sokolova, R.A. Alborova ham alohida e'tirof etish mumkin.

Boshqaruv hisobini tashkil etish va amaliy amalga oshirish masalalari va muammolari to'g'risida S. Robert, J. Arnold, D. Kashtan, C. Rajiv, J. Xorngren, K. Foster, R. Drury, A. E. Atkinson va boshqalarning asarlarida keltirilgan.

Hozirda boshqaruv hisobining ta'rifi haqida fikr yuritganda, uning funksiyalari va xo'jalik yurituvchi subyektlardagi boshqarish tizimi tutgan o'rni, turli nazariyotchilar, shuningdek boshqaruv vakillari tomonidan turli yo'llar bilan izohlanadi.

Shunday qilib, yurtimiz olimlari A.X. Pardayev va Z.A. Pardayevaning muallifligidagi "Boshqaruv hisobi" darsligida shunday ta'rif beriladi "Boshqaruv hisobi – xo'jalik yurituvchi subyekt axborot tizimining tarkibiy qismi hisoblanadi. Ishlab chiqarish faoliyatini boshqarishning samaradorligi ko'p jihatdan xo'jalik yurituvchi subyektning tarkibiy tuzilmalari, bo'limlari va bo'linmalari faoliyatlari to'g'risida olinadigan operativ (tezkor) ma'lumotlarga bog'liq. Boshqaruv hisobi ana shunday ma'lumotlarni boshqaruv qarorlarini to'g'ri qabul qilish maqsadida xo'jalik yurituvchi subyekt ichidagi turli darajadagi boshqaruv rahbarlari uchun shakllantiradi" [1].

Z.N. Qurbanov va K.M Misirov "Boshqaruv hisobi menejerlarga qaror qabul qilishda yordam beradigan moliyaviy va nomoliyaviy axborotlarni o'lchaydi va ular haqida hisob beradi. Moliyaviy hisobda aks ettirilgan moliyaviy axborot iste'molchilar, hukumat va tashqi tomonlar uchun chop etilishini kafolatlash menejerlarning majburiyatidir" [2].

AQSh olimlari Ch. T. Xorngren i Dj. Foster quyidagi ta'rifni beradi: "Boshqaruv hisobi-bu har qanday obyektlarni boshqarish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni aniqlash, o'lchash, yig'ish, tizimlashtirish, tahlil qilish, parchalash, talqin qilish va uzatish" [3].

Rus olimmi A. D. Sheremet tomonidan tahrirlangan "Boshqaruv hisobi" kitobida yuqorida keltirilganlarga o'xshash ta'rif berilgan: "boshqaruv hisobi-bu bitta tashkilot doirasida o'z boshqaruv apparatini tashkilot faoliyatini rejalashtirish, to'g'ri boshqarish va nazorat qilish uchun foydalaniladigan ma'lumotlar bilan ta'minlaydigan buxgalteriya hisobi quyi tizimi. Ushbu jarayon boshqaruv apparati o'z funksiyalarini bajarishi uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni aniqlash, o'lchash, yig'ish, tahlil qilish, tayyorlash, talqin qilish, uzatish va qabul qilishni o'z ichiga oladi" [4].

Shuningdek yana bir rus olimi M. A. Vaxrushinning "Buxgalteriya hisobi" kitobida shunday ta'rif berilgan: "boshqaruv hisobi tashkilotning buxgalteriya hisobining mustaqil yo'nalishi sifatida belgilanishi mumkin, bu uning boshqaruv apparatini butun tashkilotni, shuningdek uning tarkibiy bo'linmalarini rejalashtirish, boshqarish, nazorat qilish va baholash uchun foydalaniladigan ma'lumotlar bilan ta'minlaydi" [5].

Boshqaruv hisobining ta'rifi va mazmuniga yondashuvlarni taqqoslash mualliflar boshqaruv hisobini tor ma'noda – buxgalteriya hisobining quyi tizimi, shu jumladan ma'lumotlarni to'plash, ro'yxatdan o'tkazish va umumlashtirish, keng ma'noda esa boshqaruvning barcha funksiyalarini qamrab oluvchi tashkilotni boshqarish tizimi sifatida talqin qilishadi degan xulosaga kelishimizga imkon beradi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Tadqiqotning nazariy va uslubiy asosini bu boshqaruv hisobi nazariyasi va metodologiyasi, boshqaruv tahlili va boshqa tegishli iqtisodiy fanlar, ilmiy-uslubiy adabiyotlar, ilmiy konferensiyalar materiallari hisoblanadi, shuningdek tadqiqot jarayonida umumiy ilmiy usul – dialektika, tahlil, sintez, induksiya, deduksiya va ilmiy

ma'lumotlarni tizimlashtirishning maxsus usullari: tekshirish, taqqoslash, nazariy va amaliy materiallarni umumlashtirish, kompleks tahlil va tizimli yondashuv ishlatilgan.

Tahlil va natijalar.

Boshqaruv hisobining axborot oqimlarining butun hajmini tizimlashtirish va ko'plab mezonlarga asoslanib turlarga bo'lish mumkin. Eng keng tarqalgan tasniflardan biri boshqaruv darajalari va maqsadlari asosida ma'lumotlarni guruhlashni o'z ichiga oladi. Bunday holda, ma'lumotlar har qanday tijorat tashkilotining maqsadlariga muvofiq operativ, taktik va strategik bo'linadi.

Strategik axborot konsepsiyasining bo'linishi strategik boshqaruv hisobi rivojlanishning asosiy yo'nalishiga aylana boshlagan bir paytda sodir bo'ldi.

Operatsion boshqaruv ma'lumotlari boshqaruv jarayonini samarali amalga oshirish, shuningdek joriy faoliyatni nazorat qilish va tartibga solish uchun ma'lumotlarni shakllantirish hamda ulardan foydalanish bilan bog'liq.

Taktik ma'lumotlar deganda kompaniyaning yaqin kelajakdagi faoliyati bilan bog'liq asosiy fikrlarni ishlab chiqish uchun yaratilgan bunday ma'lumotlar hajmi tushuniladi.

Strategik boshqaruv hisobi yuqori menejment manfaatlariga moslashtirilgan. Uzoq muddatli istiqbolda kompaniyaning barqaror raqobatbardoshligiga erishish uchun ichki resurslarni izlash va ulardan maksimal darajada samarali foydalanish uchun tashqi muhit to'g'risida baholovchi ma'lumotlarni taqdim etadi [10].

Ushbu turdagi ma'lumotlar tashqi muhit haqidagi ma'lumotlarni to'playdi, bu uning noaniqligini kamaytiradi va kompaniyani tashqi tebranishlarga eng xavf-xatarsiz moslashtirish usullarini ishlab chiqishni ta'minlaydi. Taktik ma'lumotlar asosan tashkilotning yaqin kelajakdagi ishlab chiqarish siyosatini ishlab chiqish uchun ishlatiladi.

Taktik boshqaruvni amalga oshirish doirasidagi asosiy maqsadlarga quyidagilar kiradi [11]:

- kompaniyaning barqaror ishlashini ta'minlash;
- kompaniyaning uzluksiz rivojlanishi uchun potensialni yaratish;
- amalga oshirilayotgan o'zgarishlarni hisobga olgan holda dastlabki rejalarga o'zgartirishlar.

Ushbu boshqaruv darajasida taqdim etilgan ma'lumotlar o'rta rahbariyat tomonidan monitoring, nazorat va qaror qabul qilish uchun ishlatiladi. Strategik boshqaruv ma'lumotlari tashkilotning strategik qarorlari va maqsadlarini ishlab chiqishga, shuningdek ularni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan.

Keyinchalik, ma'lumotlar boshqaruv hisobining kompaniyaning ichki yoki tashqi muhitiga yo'nalishiga qarab tasniflanishi kerak. Bunday holda, ichki va raqobatbardosh ma'lumotlar ajralib turadi. Ko'rinib turibdiki, ichki boshqaruv hisobi kompaniya ichidagi jarayonlarni o'rganishga qaratilgan.

Raqobat ma'lumotlari tashkilotning ichki va tashqi muhitini tahlil qilish, shu jumladan raqobatchilar faoliyatini tahlil qilish jarayonida olingan ma'lumotlarni qayta ishlash natijasini nazarda tutadi.

Umuman olganda, ma'lumotlar tashkilotning raqobatdosh ustunliklarini, shuningdek, alohida yondashuv va yechimni talab qiladigan faoliyatning kamchiliklarini aniqlashga qaratilgan. Raqobatchilarning faoliyatini, ushbu sohadagi tendensiyalarni,

ishlab chiquvchilar, pudratchilar, kompaniyaning savdo bozoridagi mavqeyini hisobga olgan holda kompaniyaning bozordagi hozirgi holatini tavsiflovchi ma'lumotlar — bularning barchasi buxgalteriya ma'lumotlari bilan bir qatorda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Menejrlarning moliyaviy javobgarligini hisobga olgan holda, xarajatlar markazlari, daromad markazlari, foyda markazlari va investitsiya markazlari mavjud. O'z faoliyatini boshqarish va takomillashtirishning bir qismi sifatida ma'lumotlar nafaqat maxsus biznes bo'linmalari yoki javobgarlik markazlari, balki faoliyat turlari bo'yicha ham tuzilishi kerak.

Muayyan faoliyat turlarining xarajatlari to'g'risida olingan ma'lumotlar uning samaradorligini aniqlashga imkon beradi va shu asosda resurslar, xarajatlarni umuman kompaniya uchun maksimal foyda bilan qayta taqsimlash to'g'risida qaror qabul qiladi.

Keyinchalik, ma'lumotlar moliyaviy va moliyaviy bo'lmaganlarga bo'linishi kerak. Ko'pincha faqat moliyaviy ma'lumotlardan foydalaniladi, ammo samarali boshqaruv doirasida nafaqat miqdoriy ko'rsatkichlar, balki yuqori darajadagi raqobatbardoshlikni saqlab qolish uchun boshqa ma'lumotlar ham muhim ekanligi unutiladi.

Bunday ma'lumotlarga kompaniya mahsulotining sifati, mijozlarga yo'naltirilganligi va ularning mahsulotdan qoniqishi, xodimlarning malakasi va yangi mahsulotning ekspluatatsion xususiyatlari kirishi mumkin.

Moliyaviy va moliyaviy bo'lmagan ma'lumotlarni sintez qilish prinsipi asosida boshqaruv hisobotlarini shakllantirish ba'zan qarama-qarshiliklarning shakllanishiga olib keladi. Biroq, asosiy parametrlarni to'g'ri aniqlay olgan holda, ushbu prinsipga rioya qilish kerak. Bu muvozanatli buxgalteriya hisobining asosi bo'lib, u kompaniya faoliyati to'g'risida ishonchli va o'z vaqtida ma'lumot olish uchun yetarli bo'lgan asosiy ko'rsatkichlar to'plamini taqdim etadi. Bir so'z bilan aytganda boshqaruv hisobi uchun eng keng tarqalgan axborot bazasi kompaniyaning buxgalteriya tizimi hisoblanadi. Boshqaruv funksiyalari uchun ma'lumot manbai sifatida u ishda e'tiborga olinadigan ko'plab taxminlarga ega. Ammo har qanday holatda, buxgalteriya hisobi deyarli boshqaruv hisobining asosiy axborot manbai bo'lib xizmat qiladigan o'rnatilgan mahalliy amaliyot bilan, kiruvchi axborot oqimini boshqaruv funksiyalarini amalga oshirishga hissa qo'shadigan tarzda tashkil etish kerak.

Xulosa va takliflar.

Shunday qilib boshqaruv hisobi xo'jalik yurituvchi subyektlarning boshqaruv tizimining eng muhim tarkibiy qism hisoblanadi, chunki uning asosida joriy boshqaruv qarorlari qabul qilinadi. Shu sababli, tadqiqot jarayonida kompaniya rahbariyati uchun eng to'liq ma'lumotlarni batafsil va taqdim etish uchun ichki hisobot uchun boshqaruv tahlili shakllari taklif etiladi. Shuningdek, operatsion faoliyat jarayonida har chorakda kamida bir yoki ikki marta qarorlarni o'z vaqtida qabul qilish va moliyaviy rejani tuzatish uchun boshqaruv shakllarini monitoring qilish va tahlil qilish tavsiya etiladi. Tashkilot ichidagi hisobot tizimini joriy etish kompaniyaning tashkilotning raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan innovatsion faoliyat sifatida e'tirof etiladi.

Shunday qilib, boshqaruv hisobini yuritish doirasida korxonalarida boshqaruv hisobini shakllantirish raqobatdosh ustunliklarga erishishga imkon beradigan yuqori samarali vositadir. Biroq, ushbu afzalliklarga erishish uchun nafaqat korxonada

boshqaruv hisobi tizimini joriy etish, balki korxonada faoliyatining barcha xususiyatlarini hisobga oladigan boshqaruv hisoboti ko'rsatkichlarining samarali tizimini ishlab chiqish bo'yicha ham ish olib borish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Boshqaruv hisobi: Darslik / A.X. Pardayev, Z.A. Pardayeva; – T.: “Iqtisod-Moliya”, 2019. – 556 b.
2. Moliyaviy hisob va boshqaruv hisobi. Darslik / Qurbanov Z.N. Misirov K.M.– T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2020. – 756 bet.
3. Хорнгрен Ч. Т., Фостер Дж. Бухгалтерский учет, управленческий аспект : учеб. пособие. М. : Финансы и статистика, 2000. 416 с.
4. Шеремет А. Д. Управленческий учет : учеб. пособие / под ред. А. Д. Шеремета. М. : ИД ФБК-ПРЕСС, 2000. 512 с.
5. Вахрушина М. А. Бухгалтерский управленческий учет : учебник для вузов. 8-е изд., доп. и перераб. М. : ИКФ Омега-Л : Высшее финансовое образование, 2010. 570 с.
6. Бухгалтерский управленческий учет: Учебник для бакалавров / В. Э. Керимов. – 10-е изд., перераб. – М.: Издательско-торговая корпорация “Дашков и К”, 2019, –400 с.
7. Управленческий учет: учебник / Т.Ю. Серебрякова, О.А. Бирюкова, О.Г. Гордеева [и др.]; под ред. Т.Ю. Серебряковой. – Москва: ИНФРА-М, 2024. – 553 с.
8. Керимов, В. Э. Бухгалтерский управленческий учет : практикум для бакалавров / В. Э. Керимов. – 13-е изд. – Москва : Издательско-торговая корпорация “Дашков и К”, 2023. – 96 с.
9. Kudbiev, D., Tursunova, D., & Qudbiyev, N. (2022). Buxgalteriya Hisobini Avtomatlashtirish Masalalari. *Journal of Integrated Education and Research*, 1(2), 107-112.
10. Tohirovich, Q. N. (2024). The Role of Performance Assessment in the Personnel Management System. *American Journal of Integrated STEM Education*, 1(1), 43-51.
11. Ibragimova, Z. (2021). BUXGALTERIYA HISOBI TIZIMINING HOLATI VA UNING FAOLIYATINI BAHOLASH. *Scientific progress*, 2(2), 811-815.
12. Kurbonova, S. A. (2021). Mahsulot tannarxi hisobiga olishda boshqaruv hisobini takomillashtirish masalalari. *Scientific progress*, 2(8), 603-607.
13. Zokirovna, I. Z. (2022). IQTISODIY ISLOHOTNING HOZIRGI BOSQICHIDA BUXGALTERIYA HISOBI TIZIMINING HOLATINI BAHOLASH MUAMMOLARI. BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI, 147-154.
14. Nabievich, I. I. (2023). The Role and Specifics of the Valuation Method in Accounting. *Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance*, 4(5), 24-31.
15. Ибрагимова, З. (2023). DUNYONING IQTISODIY RIVOJLANGAN MAMLAKATLARINING BOSHQARUV TAHLILINI TASHKIL ETISH VA ULARNI ICHKI IQTISODIYOTGA TATBIQ ETISH TAJRIBASI. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 3(S/5).
16. Ismanov, I. N. (2023). The considerations for some aspects of cost accounting system methodology. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 402, p. 08050). EDP Sciences.
17. Nabievich, I. I., & Jaloliddinovich, M. E. (2022). Accounting of fixed assets according to ifrs-tasks and solutions for the organization of accounting by component parts. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 12(8), 53-60.

Copyright: © 2024 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution- 4.0 International License (CC - BY 4.0)

